

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Незважаючи на те, що реформування і розвиток Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) та пробації мають постійний характер і тривають нині, досі говорити про їхній 100 % результат й успішне завершення, на жаль, не доводиться. Основну увагу сьогодні варто приділити: удосконаленню законодавчої бази; запровадженню та розвитку психокорекційної роботи, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство; покращенню умов тримання; переходу від статичної до динамічної безпеки; розвитку кадрової політики та соціального захисту персоналу; медичному забезпеченню; впровадженню нових, ефективніших методів виконання покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства; зміні підходу до створення та розвитку виробництва; розвитку професійних навичок у засуджених через залучення до праці; запровадженню повноцінної системи загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; розвитку взаємодії з державними, міжнародними, неурядовими, релігійними організаціями, засобами масової інформації.

На сучасному етапі в основу реформування ДКВС України повинні бути закладені такі принципи: фаховий вмотивований персонал; реабілітація ув'язнених і засуджених з метою підготовки їх до повернення в суспільство; ресоціалізація як головний критерій під час і після відбування покарання; постійне запровадження передових технічних та технологічних нововведень; відкритість для суспільства; належне фінансування (Євген Бараш “Концептуальні засади реформування Державної кримінально-виконавчої служби України та пробації”).

Реформа у сфері виконання покарань має призвести до істотних змін у механізмі функціонування кримінально-виконавчої системи, зі зміною її основоположних засад і принципів, постановки реальної мети і формулювання завдань, яких можна досягти на практиці. Що ж стосується поведження із засудженими в процесі реалізації на практиці обмежень прав і свобод, характерних для кожного покарання, то воно має бути організовано у цілковитій відповідності до рекомендацій, які надаються у Європейських в'язничних правилах та Правилах Організації Об'єднаних Націй стосовно поведження з ув'язненими (Правилах Нельсона Мандели), а це означає, перш за все, відмову від такого покарання, як позбавлення волі, запровадженого за радянських часів, на користь тюремного ув'язнення, тобто основні фінансові надходження мають бути спрямовані не на косметичні зміни виправних колоній, а на побудову сучасних в'язниць із запозиченням архітектурних проектів скандинав-

ських країн. Тільки за такого принципового підходу будуть вирішені проблеми кримінально-виконавчої системи України (Анатолій Степанюк “До питання про реформи у сфері виконання покарань”).

Інституційні засади кримінально-виконавчої політики проявляються у двох аспектах: по-перше, в її інституційній детермінованості; по-друге, в її інституційній спрямованості. Усвідомлення на доктринальному та закладення на організаційно-правовому рівнях у механізми державного управління через програмування протидії злочинності вказаних аспектів кримінально-виконавчої політики і є найважливішою передумовою й водночас метою її реформування на сучасному етапі.

Кримінально-виконавча політика повинна стати “мостом” інституціонування покарання як різновиду криминологічних практик і, ширше, призвести до формування повноцінного пенітенціарного соціального інституту. Метою останнього має бути структурування окремого фрагмента соціальної діяльності, спрямованої на забезпечення суспільства від кримінальних загроз властивими для кримінально-виконавчої системи інструментами. При цьому для низки умовно диференційованих суб’єктів виявляється однорідною і соціально корисна функція щодо реалізації вказаної вище мети шляхом поетапного, а за окремими параметрами і паралельного виконання тактичних завдань із приведення кримінально-виконавчої системи у відповідність до соціальних очікувань та інновацій розвитку економічної, політичної, культурної, інформаційної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Виконується також функція ретрансляції криминологічно значущої інформації, її поширення в суспільстві каналами інформаційних взаємодій через механізми наслідування в межах конкретно-історичних систем політико-правового та суто культурного дискурсу (Олексій Литвинов, Юрій Орлов “Інституційні засади реформування сучасної кримінально-виконавчої політики України”).

Подальше вдосконалення кримінально-виконавчого права і законодавства України в частині цілей покарання та їх реалізації тісно пов’язане зі сприйняттям визначення ефективності виправного впливу на засуджених осіб.

Поняття мети покарання повинно оцінюватися з урахуванням соціальних, економічних і моральних реалій сьогодення. В умовах переходу до правової держави й гуманного ставлення до засуджених, задля відновлення особи та запобігання вчиненню повторних злочинів необхідно переосмислити підходи до визначення ефективності виправного впливу. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства потрібно надати пріоритет виправній меті покарання. Враховуючи загальні тенденції в практиці застосування покарань, більш перспективним вбачається добровільне

виправлення засудженого, але це не виключає застосування частково елементів примусу. Одночасно виправний вплив не повинен здійснюватися лише в межах кримінально-виконавчого права. Необхідне комплексне застосування основ педагогіки, соціології, психології, кримінології для розробки та впровадження виправного впливу на засудженого й стимулювання його правослухняної поведінки. Виправний вплив на засуджених необхідно здійснювати з урахуванням їх особливостей, ступеня педагогічної занедбаності, глибини проникнення традицій злочинного середовища, вчиненого злочину та визначеного терміну покарання, готовності сприймати виправні програми. Стимулювання засуджених до соціального відновлення, правослухняної поведінки і некримінального способу життя після звільнення від покарання повинно стати основою для ефективного виправного впливу на засуджених, бути морально та економічно вигідним для суспільства, потерпілої особи, самого засудженого та загалом для держави (Тетяна Денисова “Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі”).

З урахуванням передових світових підходів проблема надмірної дискреції персоналу органів та установ виконання покарань при прийнятті рішень, що впливають на правовий статус засуджених, зокрема рішення про умовно-дострокове звільнення, може бути вирішена шляхом застосування науково-доведених підходів роботи з засудженими та інструментів, ефективність яких можна виміряти шляхом емпіричних досліджень та які вже пройшли апробацію в передових країнах. Інструмент оцінки ризиків вчинення кримінального правопорушення володіє всіма описаними вище характеристиками, саме тому можливо констатувати, що у майбутньому практика застосування цього інструменту у правоохоронній сфері, зокрема й роботі з засудженими, пенітенціарній пробації буде лише розширюватися (Ірина Яковець, Костянтин Автухов “Шлях впровадження та подальші перспективи інституту оцінки ризиків вчинення повторного правопорушення в Україні”).

Проте використання в процесі ресоціалізації різних форм втручання, спрямованих на відмову від злочинної поведінки, на жаль, не завжди призводить до повної соціальної адаптації колишнього засудженого. Схильність до подальших правопорушень все ще може означати труднощі в прийнятті та дотриманні просоціальних правил. Труднощі реадaptaції можуть виникати в різних сферах: економічній (наприклад, отримання роботи і її збереження), міжособистісній (навички створення, відтворення та підтримання хороших стосунків з членами родини та партнерами) або емоційній. Із цих причин неприпустиме отождолення ресоціалізації із соціальною реадaptaцією. Соціальна реадaptaція сто-

сується ситуації, коли злочинець повертається в суспільство з внутрішньою переконаністю більше не вчиняти злочинів, з отриманими сприятливими та підтримувальними соціальними реакціями, що сприяють втраті статусу злочинця або колишнього в'язня та набуттю можливостей зміцнення особистих переконань і рішень, а також позитивних соціальних реакцій.

Крім того, ресоціалізація – процес, що ґрунтується не лише на отриманні навичок взаємодії, а й на побудові відносин між людиною та навколишнім середовищем. Результатом цього є особистісна трансформація індивіда, яка визначає позитивні відносини з навколишнім середовищем і формує віру найближчого оточення в ефективність зміни, що також означає усвідомлення людиною, яка порушила закон, офіційного, формального позбавлення її статусу девіанта (Молгожата Ковальчик “Напрями ресоціалізаційних і терапевтичних впливів в умовах ізоляції”).

Одним із негативних явищ, що ускладнює процес ресоціалізації, є наркоманія, ВІЛ-інфекція та гепатити “В” і “С”. Пенітенціарні установи – не найкраще місце для лікування наркозалежних осіб, і в кожній країні необхідно шукати альтернативи їх ув'язненню. Поки ці альтернативи недоступні повною мірою, адміністрація пенітенціарних установ стикається з тим, що окремий контингент засуджених потребує лікування та підтримки. За даними досліджень, замісна підтримувальна терапія є найбільш ефективним методом лікування опіоїдної залежності, зниження ризику розповсюдження ВІЛ-інфекції та гепатитів “В” і “С”, а також зниження ризику передозування. Необхідність забезпечити доступ до програми замісної підтримувальної терапії у пенітенціарних закладах визнана на міжнародному рівні понад 30 років тому.

В усій Європі в пенітенціарних установах, як і в суспільстві, протягом останніх 20 років успішно здійснюються заходи зі зменшення шкоди як додаткової стратегії до існуючих програм лікування, які орієнтовані на відмову від наркотиків. Зниження шкоди не скасовує необхідності в інших втручаннях, а доповнює їх, і воно повинно сприйматись як додатковий компонент більш широких стратегій зміцнення здоров'я. Політика щодо наркотиків як у пенітенціарних установах, так і за їхніми межами повинна бути спрямована на досягнення таких цілей:

- забезпечення виживання;
- забезпечення виживання без нанесення незворотної шкоди;
- стабілізація фізичного стану і соціального становища наркозалежної людини;
- підтримка наркозалежних людей в їх спробі почати життя без наркотиків.

Якщо не застосовувати цих дієвих заходів із лікування наркозалежних і хворих на гепатити “В” і “С”, це може призвести до подальшого розповсюдження інфекцій серед людей, які вживають ін’єкційні наркотики і серед усього контингенту пенітенціарних установ, що може викликати генералізовану епідемію серед людей, які споживають ін’єкційні наркотики, що, відповідно, негативно позначиться на генофонді нації та безпеці всього населення України (ОКСАНА СТЕБЛИНСЬКА, ІГОР КУЦЕНОК “Досвід застосування замісної підтримуючої терапії в пенітенціарних установах”).

Тому потрібно приділити більше уваги заходам замісної терапії. По-перше, серед аргументів на користь запровадження замісної терапії слід зазначити про такі: 1) стабілізація стану пацієнтів; 2) скорочення споживання наркотиків поза межами одержуваної терапії, “на стороні”; 3) більша можливість для психосоціальної інтеграції, трудової діяльності; 4) зменшення захворюваності парентеральними вірусними гепатитами “В” і “С” та ВІЛ-інфекцією; 5) скорочення злочинності; 6) створення “психологічної” бази для подальшої відміни наркотику. Вартість метадону на річний курс лікування одного пацієнта становить приблизно 60–80 доларів на рік. Причому легально призначена терапія може надаватися й безоплатно.

По-друге, нині нездоланих перешкод для запровадження замісної підтримувальної терапії у таких місцях несвободи, як виправна колонія та тюрма, не існує. Треба лише прискорити процедуру прийняття розробленого і представленого для обговорення громадськості проєкту Порядку взаємодії закладів охорони здоров’я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю. Адже, у решті-решт, за ставленням до уразливих верств населення (а засуджені наркомани є однією з таких верств, причому подвійно) судять про гуманність суспільства та його цивілізаційну константу у житті цього соціуму (Владислава БАТИРГАРЕЄВА “Замісна підтримувальна терапія у місцях позбавлення волі: pro et contra”).

А для закріплення позитивного ефекту після звільнення особи варто активно застосовувати до колишніх засуджених заходи соціального патронажу та пробації. Пенітенціарна пробація не здатна вирішити системні проблеми злочинності чи зниження рівня соціально небезпечних хвороб самостійно. Водночас підготовка до звільнення та адаптація після нього значно впливають на суспільну безпеку та систему громадського

здоров'я, а як саме – залежить від якості та щільності надання соціальних послуг засудженим і звільненим.

Нині ми перебуваємо на початку розбудови пенітенціарної пробації і варто з уважністю ставитися до тих орієнтирів, які взяті за основу. Передусім це має бути: запровадження кейсового підходу; об'єднання зусиль держави, місцевих органів та недержавного сектора; подальша розробка нормативно-правового регулювання; апробація нових методів роботи та аналіз отриманих результатів (Марина Рудницьких “Проблемні аспекти правового регулювання та реалізації заходів пенітенціарної пробації в Україні”).

*За редакцією
координатора актуальної теми
“Національна доктрина кримінально-виконавчого права:
правові засади реформування кримінально-виконавчої політики України”,
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України,
начальника Інституту кримінально-виконавчої служби
Євгена Бараша*